

CZU: 316.624.3:373

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7405429>

CAUZALITATEA ȘI FACTORII DE RISC AI AGRESIVITĂȚII ȘI VIOLENȚEI ȘCOLARE

Corina BALAN

Universitatea de Stat din Moldova

În articol este elaborată problematica violenței școlare din perspectiva cauzalității și a factorilor de risc implicați în acest fenomen. Violența școlară reprezintă latura întunecată a realității din sfera interacțiunilor sociale specifice vârstelor școlare. Ideea existenței unei baze biologice și a unei predispoziții către agresivitate nu reprezintă echivalentul ideii conform căreia unele ființe sunt programate a fi violente. Violența este rezultatul unor influențe biologice, dar, în mod deosebit, a unor influențe situaționale și de mediu. Determinând cauzele generatoare de violență și factorii de risc implicați și verificând măsura în care nivelul de agresivitate afectează comportamentul elevilor se pot identifica fie modalități de tratare individuală, care să culmineze cu menținerea sau cu transformarea atitudinii în raport cu normele școlare, fie se pot dezvolta programe ample destinate managementului conduitelor agresive. Violența școlară necesită o abordare obiectivă menită să identifice acele soluții care pot fi utilizate în vederea prevenirii și diminuării acesteia.

Cuvinte-cheie: *violență școlară, agresivitate, cauze, factori de risc.*

CAUSALITY AND RISK FACTORS OF SCHOOL AGGRESSION AND VIOLENCE

This article approaches the issue of school violence from the perspective of causality and the risk factors involved in this phenomenon. School violence represents the dark side of reality in the sphere of social interactions specific to school ages. The idea that there is a biological basis and predisposition to aggression is not equivalent to the idea that some beings are programmed to be violent. Violence results from biological influences, but especially from situational and environmental impacts. By identifying the causes of violence and the risk factors involved and verifying the extent to which the level of aggression affects the students' behaviour, individual treatment methods can be identified, which culminate in the maintenance or transformation of the attitude about school norms, or programs can be developed intended for the management of aggressive behaviours. School violence requires an approach aimed at identifying those solutions that can be sought in order to prevent and reduce it.

Keywords: *school violence, aggression, causes, risk factors.*

Introducere

Literatura de specialitate cuprinde numeroase cercetări cu privire la cauzalitatea violenței în școală și la factorii de risc. În explicarea etiologiei comportamentului agresiv este foarte important să se stabilească ponderea pe care o ocupă aceste cauze în vederea stabilirii rolurilor principale și secundare ale acestora și totodată să se facă distingerea între cauze și condiții.

Abordarea științifică a problemei

Balica și colaboratorii (2006) precizează că în apariția manifestărilor violente se poate ține seama de cauze biologice, sociologice și psihologice [1]. Unele studii au demonstrat că tulburările de personalitate ale adolescenților sunt asociate cu violența și comportamentul criminal la vârsta adolescenței și la vârsta adultă [8,12], în timp ce alte studii au arătat că, atunci când interacționează cu alți factori, coeficientul de inteligență poate influența potențialul copilului de a comite acte agresive [11].

De-a lungul timpului s-a încercat incriminarea familiei ca sursă de agresivitate și violență a copilului. Astfel, unii autori menționează că maltratarea fizică în familie reprezintă un factor de risc asupra dezvoltării psihice a copilului [6,16], în timp ce alții susțin că severitatea exagerată a părinților poate fi considerată o sursă de agresivitate și violență a copilului [14].

În urma unui studiu efectuat la nivelul elevilor de gimnaziu și liceu din România de către Mireștean și colaboratorii (2003), s-a arătat că trebuie să se țină cont de faptul că efectele imediate ale maltratării fizice a copiilor în familie sunt preponderent psihice și îmbracă aspectul dizarmoniilor în sfera afectivității [15]. Pe termen lung, maltratarea reduce șansele integrării sociale a copilului deschizând calea devianțelor comportamentale.

Violența promovată de mass-media [4,11,19], cea promovată de jocurile video cu elemente agresive [4,9], expunerea repetată la violența reală și cea de divertisment sunt surse ale violenței copilului. Ulterior, cercetările s-au centrat pe ideea că violența școlară este consecința unei crize a civilizației pe fondul deprecierii valorilor sociale, care nu poate fi înlăturată decât prin restaurarea vechilor valori.

În ultima perioadă se admite faptul că există nu o singură cauză a violenței în școală, ci un sistem complex de cauze. Din această perspectivă, **cauzele** care stau la baza producerii fenomenelor violente în rândul elevilor pot fi clasificate astfel:

- *cauze de ordin genetic*: devieri comportamentale explicabile în funcție de datele genetice specifice; timiditatea, labilitatea emoțională, nivelul scăzut de rezistență la conflicte, tulburări emoționale grave care determină structura dizarmonică a personalității unor elevi; carențe afective de stimulare cognitivă; eșecuri personale de adaptare și integrare școlară;
- *cauze ce țin de specificul vârstei școlare*: modificări comportamentale generate de modificări hormonale caracteristice vârstei școlare; teribilismul adolescentin; sentimentul acut al singurătății în condițiile în care părinții aleargă obsedați de câștiguri bănești, neacordând timp și răbdare frământărilor copiilor/tinerilor în formare;
- *carențe de ordin legislativ*, la nivelul sistemului social, în general, și al celui școlar, în special: incoerența sau instabilitatea sistemului legislativ determină, în general, sfidarea legilor, a regulamentelor sau normelor de conviețuire socială fără riscul sancționării faptelor;
- *cauze de ordin moral*, criza generală a sistemului de valori: lipsa unor motivații concrete în pregătirea școlară și profesională generează dezinteresul elevilor și părinților față de școală; dispariția sau deprecierea vizibilă a modelului familiei tradiționale; conceptul de democrație preluat într-o manieră deformată pe toate palierele socialului;
- *cauze de natură pedagogică*, la nivelul școlii și al familiilor: volumul excesiv al informației nu lasă locul și timpul necesar preocupărilor pentru educație; tonul agresiv al educatorilor, bruscarea elevilor, aprecierea nedreaptă cu note sau calificative; greșeli atitudinale, de relaționare și câștigarea autorității moral-profesionale; abuz emoțional și fizic din partea cadrelor didactice sau a părinților; nesupravegherea atentă a elevilor în unele activități sau în recreații; lipsa de autoritate a unor profesori; abordarea greșită a elevilor de către profesori generează frustrare și agresivitate; indulgența și superficialitatea cu care sunt tratate unele probleme grave de comportament ale elevilor generează sfidare și dispreț pentru regulamente și norme școlare; nivelul scăzut de educație și carențele culturale ale părinților; incapacitatea părinților de a-și educa și stăpâni copiii; conflicte între familiile elevilor;
- *cauze ce țin de managementul școlii*, la nivel micro- și macro-social: preocupări minimale ale școlii și comunității pentru desfășurarea unor activități recreative, educative, reconfortante; lipsa unor spații pentru desfășurarea unor astfel de activități (terenuri de sport, parcuri de joacă); deprecierea imaginii școlii în urma prezentării în mass-media a unor evenimente izolate din școli;
- *situația sociomorală și economică în unele familii*: sărăcia și promiscuitatea din numeroase familii; comportamentul agresiv în familie, pe fondul neajunsurilor de ordin material, al consumului de alcool sau al crizei generale a valorilor morale; numărul mare de familii dezorganizate, cu părinți divorțați, configurate consensual, atipic;
- *cauze ce țin de criza societății în tranziție*: existența unui număr prea mare de cluburi, baruri și alte locuri de distracție în localități, inclusiv la sate; lipsa de comunicare între copii și părinți, fie din cauza plecării celor din urma în străinătate, fie din cauza diferențelor de mentalitate; abandonarea de către părinți a funcției educative, pe fondul preocupării exagerate pentru acumularea de bunuri materiale; accesul nelimitat al elevilor la informații neadecvate vârstei sau particularităților individuale, prin televizor, internet;
- *cauze generate sau alimentate de mass-media*: difuzarea unor emisiuni în care sunt promovate agresivitatea, violența și sexualitatea, în detrimentul promovării modelelor pozitive.

Factorii de risc implicați în apariția violenței școlare au fost abordați în numeroase lucrări de specialitate: Basiliade, 1978; Olweus, 1980; Fortin și Bigras, 1996; Dumas, 1999, p.262; Hawkins *et al.*, 2000; Gagnon și Vitaro, 2003, p.240-245; Fortin, 2003; Osborne, 2004, p.42; Sălăvăstru, 2004; Benbenisthy și Astor, 2005; Havîrneanu & Amorăriței, 2001, p.92; Jigău *et al.*, 2006; Călineci, Păcurari și Stoicescu, 2009; Debarbieux, 2010, p.116.

Astfel, specialiștii în domeniu arată că violența școlară este generată de:

- *factori externi* școlii: factori individuali, factori familiali și factori sociali;
- *factori interni*: școala în sine ca sursă de violență.

Printre *factorii de risc externi școlii* menționăm:

- *factori individuali* care includ: *factori biologici* – care pot determina modificări comportamentale mai târziu; *factori psihologici* – printre care se numără nevoia de dominație și control, valorizarea agresivității în rezolvarea situațiilor de conflict, empatie diminuată, impact social înalt, dar fără a fi acceptat.

În categoria *factorilor individuali* sunt incluse problemele legate de complicațiile natale și perinatale, anumite probleme de sănătate, tulburări psihologice internalizate (nervozitate, anxietate, depresie), probleme de comportament legate de concentrare și hiperactivitate, inițiere timpurie în comportamente violente, preferință pentru comportament antisocial, abuz precoce de droguri și alcool. Unele studii adaugă și o inteligență scăzută care intervine în rezolvarea inadecvată a problemelor (o inteligență mai mare este un factor de protecție în contextul dezvoltării unei tulburări de conduită). Problemele medicale și perinatale sunt factori slabi și foarte slabi predictor ai violenței grave și ai delicvenței manifeste [7, p.118]. Psihologii explică etiologia tulburărilor externalizate folosind conceptul de temperament. Prin temperament dificil Zenter (2000) înțelege „acele caracteristici individuale ale aspectelor emoționale ale comportamentului (excluzând inteligența și patologia), observabile în dezvoltare foarte devreme, cu o stabilitate mare în timp și cu o relație strânsă cu mecanismele psihologice. Dacă în copilăria mică temperamentul dificil este definit ca stare de iritabilitate și excitabilitate, în adolescență, temperamentul dificil poate fi identificat printr-un comportament de căutare de senzații și provocări” [apud 18, p.17].

- *factori familiali* – printre care amintim: climatul socioafectiv din familie (relațiile dintre părinți, atitudinea părinților față de copil, atitudinea copilului față de părinți); tipul familiei (organizată sau dezorganizată); condițiile economice ale familiei (statutul ocupațional al părinților, venitul familiei); dimensiunea familiei (numărul de copii în familie); nivelul de educație al părinților.

Mediul familial reprezintă unul dintre cei mai importanți factori ce-și pun amprenta asupra formării și evoluției copilului pe parcursul dezvoltării sale. Familia este instanța primordială în procesul de socializare a copilului și cea care oferă modele pe care acesta le adoptă. Socializarea timpurie a copiilor este un factor foarte important în precizarea șanselor ca aceștia să devină victime sau agresori. Numeroase opinii susțin că printre factorii cei mai predictori ce țin de familie, cu rol în declanșarea delincvenței juvenile sau a tulburărilor de comportament, se numără: criminalitatea parentală, abuzul sexual și maltratarea părinților, lipsa de interes al părinților pentru activitățile școlare ale copilului sau pentru petrecerea timpului liber.

Stilul parental este un bun predictor al violenței școlare, în special stilul represiv și stilul autoritar. Un stil parental autoritar poate duce la comportamente deviante ale copiilor aproape în aceeași măsură ca și un stil educativ permisiv, iar un stil ce alternează autoritarismul cu indiferența produce confuzie și lipsa reperelor pentru copil. De asemenea, pedeapsa corporală este un foarte mare predictor al criminalității la vârsta adultă. Sănătatea psihică și fizică, conflictele intrafamiliale, stresul și experiențele stresante de viață, divorțul și separarea părinților au un impact negativ asupra psihicului copilului, cu repercusiuni ce se pot manifesta în comportamentul acestuia.

- *factori sociali*: situația economică, inegalitățile sociale, criza valorilor morale, mass-media, prezența unor disfuncționalități la nivelul factorilor abilitați cu educația copiilor, lipsa de cooperare a instituțiilor implicate în educație [20].

G.Basiliade (1978) vorbește și despre contradicțiile dintre stadiile diferite de dezvoltare socioeconomică a zonelor țării, dintre diferitele modele socioculturale, dintre normativele morale ale societății globale și moralitatea unor categorii de grupuri și persoane, dintre valorile moral-cetățenești și juridice și modul individual sau colectiv de raportare la ele [3]. Unii cercetători includ în categoria factorilor de risc din mediul social statutul inferior și sărăcia, dezorganizarea comunitară, prezența armelor și a drogurilor, expunerea copiilor la violență și rasism. Liberalizarea mass-media, lipsa exercițiului democratic, creșterea libertății generale de mișcare, slăbirea autorității statului și a instituțiilor angajate în respectarea legii, accesul la mijloace de agresiune sunt factori pe seama cărora este pusă creșterea violenței.

Mijloacele de comunicare în masă propagă în rândul copiilor atitudini antisociale prin conținutul neadecvat pe care îl promovează uneori. Reiterăm poziția unor specialiști, precum A.Bandura., D.Ross., S.A. Ross și L.Berkowitz, care arată că aproape toți copiii pot fi afectați de violența „emanată” de unele filme, mai ales dacă violența e promovată de eroul simpatic, cu care aceștia se identifică. Unii adolescenți apreciază în filme doar scenele agresive, luate separat, fără a face distincție între agresivitatea prosocială și cea antisocială, fiind interesați mai mult de tehnicile agresiunii, pe care le învață în scopul de a le utiliza ulterior [2,5]. Mijloacele

de comunicare în masă promovează modele agresive care au consecințe asupra manifestărilor comportamentale, materializate inclusiv în cadrul relației elev – profesor.

Débarbieux (2010) aduce în discuție și alți factori de risc:

- *factori legați de ceilalți copii* (implicarea într-un anturaj de delicvenți, în special într-o bandă sau acțiuni întreprinse împreună cu frații delicvenți);
- *factori legați de mediul comunitar și de componența publicului școlar*: componența demografică (mobilitatea populației, componența etnică, densitatea populației); contextul comunitar (activități culturale și religioase ale comunității care sporesc controlul social, control aflat la polul opus al „controlului social al infracționalității”) [7].

În categoria *factorilor interni școlii* teoriile avansate propun existența a trei categorii de factori de risc:

- *factori motivanți*: trăsăturile de personalitate și factorii situaționali care îl pot motiva pe elev să se angajeze în comportamente agresive față de colegii săi;
- *factori moderatori*: implicați în luarea deciziilor de a acționa violent doar în anumite circumstanțe – situații și locuri;
- *factori mediator*: contribuie la alterarea modalității de interpretare a situațiilor, încât agresorul nu va considera că se angajează într-un anumit comportament violent [13].

Zuckerman și colaboratorii (1993) aduc în discuție un alt factor care îl poate motiva pe elev să se angajeze într-un comportament agresiv: *căutarea de senzații* cu patru forme ale căutării:

- plictiseala și aversiunea față de activitățile repetitive și plictisitoare;
- lipsa de inhibiții sau încercarea eliberării de aceasta prin anumite adicții;
- dorința de a trăi noi experiențe (participarea la activități neplanificate);
- căutarea de aventuri și de adrenalină (implicarea în activități sportive riscante) [21].

După Débarbieux (2010), factorii de risc asociați școlii sunt eșecul școlar, absentismul și abandonul școlar, probleme disciplinare frecvente, schimbări frecvente de școală, atașamentul slab față de școală și angajarea slabă în activitățile școlare.

Hăvârneanu și Amorăritei (2001) vorbesc despre:

- „structura școlară inadecvată: supraaglomerarea orarului zilnic; numărul mare de materii școlare; accentul pus de unii profesori pe latura informală a educației; lipsa de profesionalism la unii profesori, concretizată în alegerea inadecvată a manualelor alternative (toate generează plictiseală și indiferență);
- deficiențele de comunicare între profesor și elev: cadru didactic incapabil de a comunica și a exprima informațiile în mod coerent, inteligibil și cu empatie; neatractivitatea modului de prezentare a mesajului în fața elevilor; maniera în care se prezintă respectivul cadru didactic; redundanța, lungimea, banalitatea sau dificultatea mesajului transmis;
- anxietate născută din amenințarea unor interese vitale de natură emoțională ale copilului: unele simboluri folosite în predare pot aminti de personalitatea profesorului, provocând elevului reacții de apărare” [10, p.93].

Alte surse de violență asociate școlii provin din:

- „conceperea și realizarea relației pedagogice exclusiv ca relație de putere, definită prin dinamica: profesorul domină, iar elevii se lasă dominați. Uneori, însuși actul educativ poate fi resimțit ca agresiv (violență simbolică);
- decalajul detectabil între aspirațiile/ valorile elevilor și oferta/practica școlară, vizibil la următoarele niveluri: atitudinea profesorilor față de elevi, tipul de disciplină, tipul de valori, tipul de profesor;
- nedreptatea profesorului (elevii își doresc ca profesorii să aplice același tratament tuturor colegilor, iar când nu se respectă echitatea tratamentului pentru toți în aplicarea sancțiunilor, avem de-a face cu o violență psihologică îndreptată împotriva elevilor);
- imobilismul la care sunt supuși elevii în timpul orelor de curs;
- funcția de selecție a școlii (care nu se bazează întotdeauna pe criterii de merit) și funcția de ierarhizare (conduce automat la devalorizarea de sine a celor cu eșecuri școlare, la etichetare, marginalizare și excludere);
- competiția între elevi (care generează sentimente de rivalitate și conflicte)” [17, p.35].

Concluzii

Școala trebuie să conștientizeze rolul pe care îl poate deține în evoluția comportamentelor agresive ale elevilor, cu atât mai mult cu cât se încearcă plasarea în responsabilitatea sa a educației acestora, familiile din societatea postmodernă manifestând o implicare sporadică în educația copilului și în relațiile cu școala. Prin structura ei organizatorică, școala poate determina frustrări ale elevilor care, la rândul lor, pot reprezenta puncte de plecare pentru comportamente agresive și violente. Necesitatea formării deprinderilor de prevenire și gestionare a situațiilor de violență școlară, atât la elevi, cât și la profesori și a dezvoltării unor strategii de management la nivelul instituției școlare a fost subliniată în literatura de specialitate de rezultatele multor cercetări. Punând în echilibru aportul elevilor cu cel al profesorilor, Vettenburg și Huybregts (2003) au arătat că anumite caracteristici și abilități ale profesorilor contribuie la diminuarea violenței în școală. Preocuparea pentru menținerea ordinii și pentru prevenirea și contracararea comportamentelor perturbatoare ale elevilor este primul pas spre diminuarea violenței.

Referințe:

- BALICA, M. et al. Rezultatele cercetării de teren. În: M.Jigău, A.Liiceanu, L.Preoteasa (coord.) *Violența în școală*. Buzău: Alpha MDM, 2006, p.56-65.
- BANDURA, A., ROSS, D., ROSS, S.A. Bashing Bobo. In: *Introducing Psychological Research*. London: Palgrave, 1996, p.246-252.
- BASILIADE, G. *Reeducarea și reintegrarea socială*. București: CCPT, 1978.
- BERKOWITZ, L. Some determinants of impulsive aggression: the role of mediated association with reinforcements of aggression. In: *Psychological Review*, 1974, no.81, p.165-176.
- BERKOWITZ, L. Frustration-Aggression Hypothesis: Examination and Reformulation. In: *Psychological Bulletin*, 1989, no.106 (1), p.59-73.
- CAREY, P.D., WALKER, J.L., ROSSOUW, W., SEEDAT, S., STEIN, D.J. Risk indicators and psychopathology in traumatized children and adolescents with a history of sexual abuse. In: *European Child & Adolescent Psychiatry*, 2008, vol.17, p.93-98.
- DÉBARBIEUX, E. *Violența în școală: o provocare mondială?* Iași: Institutul European, 2010. 244 p.
- EDWARDS, D.W., SCOTT, C.L., YARVIS, R.M., PAIZIS, C.L., PANIZZON, M.S. Impulsiveness, impulsive aggression, personality disorder, and spousal violence. In: *Violence and Victims*, 2003, vol.18(1), p.3-14.
- ERON, L.D. Parent-child interaction, television violence, and aggression of children. In: *American Psychologist*, 1982, no.37(2), p.197-211.
- HĂVÂRNEANU, C., AMORĂRIȚEI, C. Agresivitatea în relația elev-profesor. În: L.Șoitu, C.Hăvârneanu. *Agresivitatea în școală*. Iași: Institutul European, 2001, p.87-113.
- HUESMANN, L.R. et al. Longitudinal Relations Between Children's Exposure to TV Violence and Their Aggressive and Violent Behavior in Young Adulthood: 1977-1992. In: *Developmental Psychology*, 2003, no.39(2), p.201-221
- JOHNSON, J.G., COHEN, P., SMAILES, E., KASEN, S. et al. Adolescent personality disorders associated with violence and criminal behavior during adolescence and early adulthood. [on-line]. In: *The American Journal of Psychiatry*, 2000, no.157(9), p.1406-1412. Disponibil: <http://search.proquest.com.ux4l18xu6v.useaccesscontrol.com/>
- LAZAR, I. Agresorul școlar: considerații teoretice. În: Curelaru, M. (coord.) *Violența în școală. Repere pentru analiză și intervenție*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p.151-174.
- MAHONEY, A., DONNELLY, W.O., LEWIS, T., MAYNARD, C. Mother and Father Self-Reports of Corporal Punishment and Severe Physical Aggression Toward Clinic-Referred Youth. In: *Journal of Clinical Child Psychology*, 2000, vol.29, no.2, p.266-281.
- MIREȘTEAN, I. et al. Maltratarea fizică a elevilor în familie – factor de risc asupra dezvoltării psihice. În: Iftene F. (editor). *Copilul din umbră, unele aspecte ale maltratării, abandonului, adicției*. Cluj-Napoca: Editura Universității de Medicină și Farmacie „Iuliu Hațieganu”, 2003, p.247-254.
- MOLNAR, B.E., BERKMAN, L.F., BUKA, S.L. Psychopathology, childhood sexual abuse and other childhood adversities: relative links to subsequent suicidal behaviour in the US. In: *Psychological Medicine*, 2001, no.31(6), p.965-977.
- NEAMȚU, C. Conduite agresive în școală. În: L.Șoitu, C.Hăvârneanu. *Agresivitatea în școală*. Iași: Institutul European, 2001, p.19-48.
- PETERMANN, F., DÖPFNER, M., SCHMIDT, M.H. *Tulburări de comportament antisocial-agresiv. Manual de psihoterapie pentru copii și adolescenți*. Ediția în limba română. Cluj-Napoca: RTS, 2010, 161 p.
- RAMIREZ, J.M. The educational task of overcoming violence. In: J.M. Ramirez. *Human aggression: a multifaceted phenomenon*. Madrid: Centreur, 2003, p.113-146.

20. SĂLĂVĂSTRU, D. *Psihologia educației*. Iași: Polirom, 2004. 288 p.
21. ZUCKERMAN, M., KUHLMAN, D.M., JOIREMAN, J., TETA, P., KRAFT, M. A comparison of three structural models for personality: The big three, the big five, and the alternative five. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 1993, no.65, p.757-768.

Date despre autor:

Corina BALAN, doctorandă, Școlala doctorală Științe Sociale și ale Educației, Universitatea de Stat din Moldova.

E-mail: corinabalan969@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-5070-2308

Prezentat la 12.05.2022